

Н. Жиенбаева, д-р психол. наук, проф.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ НА 12-РІЧНЕ НАВЧАННЯ

У цій статті наводяться результати психологічного дослідження, метою якого було вивчення вікових особливостей розвитку підлітків. Дане дослідження проводилося на етапі переходу на 12-річну форму навчання. Проведене психологічне дослідження виявило необхідні психолого-педагогічні умови для особистісного розвитку та соціалізації особистості школярів в нових умовах навчання.

Ключові слова: школярі, спрямованість особистості, характер, система управління, концепція освіти, модель.

N. Zhiyenbaeva, Dr. of Psychology, Prof.

Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF PERSONALITY SOCIALIZATION SCHOOLBOY IN THE TRANSITION TO 12-YEAR EDUCATION

This article presents the results of psychological research, the aim of which was to study the age characteristics of adolescent development. This study was conducted during the transition to 12-year course of study. Conducting psychological research has revealed the necessary psychological and pedagogical conditions for personal development and socialization of the personality of students in the new learning environments.

Keywords: students, orientation of the personality, character, control system, the concept of education model.

УДК 159.923.2

О. Жизномірська, канд. психол. наук

Тернопільський комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, Тернопіль

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ УТВЕРДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена вивченню проблеми соціалізації в утвердженні особистості підлітка. Здійснено теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури соціалізації та практичний внесок окремих авторів щодо особистісного прагнення – самоствердження.

Ключові слова: соціалізація, ресоціалізація, самоствердження, самореалізація, самоцінність, значущість, особистість підлітка.

Соціально-економічні, політичні та освітні зміни, що розгортаються в сучасному суспільстві, висувають підвищені вимоги до підростаючої молоді. Значущим, на сьогодні, є для неї високий інтелектуальний потенціал, творче світобачення, критичне мислення, використання інноваційного підходу до вирішення складних життєвих питань, моделювання власної життєвої "траєкторії" тощо. Все це обумовлено інформаційно-технологічними процесами та інтеграцією до європейського простору. Так, кожна особистість в період свого дорослішання не лише соціалізується, але й водночас проявляє себе як "особистість" – індивідуалізується (презентує власні досягнення, здібності та можливості, якості та риси характеру).

Разом з тим, як зазначають вчені-підліткознавці (І. Булах, І. Бех, А. Грецов, Д. Фельдштейн та ін.), учень може презентувати себе в трьох іпостасях: по-перше, конструктивно утверджує власне "Я" в родинному колі; по-друге, деструктивно самостверджується (зокрема порушує поведінку в класі тощо) та взаємодіє з референтним оточенням та дорослими; по-третє, творчо самореалізовується на дозвіллі або навпаки. Вищезначене, на нашу думку, може підтверджуватися ще й тим, що особистість підліткового віку намагається самостверджуватися, самопрезентуватися нестандартним чином, власне кажучи, випробовувати себе (власні сили), та інших (батьків, учителів). У них виникають такі питання: "...а що буде, коли я не прийду в школу, не підготую домашнього завдання, не напишу тести та ін., буду просто іншим, бешкетником".

Ми цілком погоджуємося з позиціями багатьох вчених-психологів, котрі переконані в тому, що найскладніший період – це час "підлітковості", оскільки особистість прагне до волевиявлення, власної свободи, думок, позицій, вчинків, поведінки, різних витівок, водночас сповнена творчими, нестандартними ідеями, іноді навіть абсурдними в уявленнях інших (дорослих). Вважаємо, що найголовніше правило для дорослих у співпраці з учнівською молоддю: дотримання партнерських

взаємин, необхідно перейти на новий рівень їх спілкування, а також спектру розваг та відпочинку. Інакше кажучи, віднайти спільні інтереси та "побажання" підлітків щодо самоствердження й самовдосконалення в життєвому просторі. Дорослому варто розуміти, що особистість підлітка ще шукає себе, проглядає власне "Я" під різним кутом зору, оцінює та упереджено сприймає думки інших (дорослих), як правило, не вважає за потрібне прислухатися та запозичувати певну стратегію поведінки чи спілкування. Насправді, сучасній молоді важко самовизначитися з власними бажаннями, моделювати життєві перспективи та, врешті-решт, конструктивно "соціалізуватися" та цілковито самоствердитися, стати самодостатньою особистістю. Оскільки власні випробування та пошуки можуть бути як позитивними (досягнення позитивного успіху, перемога на олімпіаді, адекватне визначення власного простору "Я"), так і негативними (демонстрування агресивної, конфліктної поведінки, зухвалості, зарозумілості) утвердженнями. Тому важливе значення також має і "соціалізація", що у вітчизняній літературі трактується як "процес становлення особистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, притаманних даному суспільству, соціальній спільноті" [1].

Підростаюча особистість не може соціалізуватися, не самоствердившись, оскільки вона взаємодіє із навколишніми, зважає на прийняті в суспільстві норми, цінності, правила, здійснює власні корективи з урахуванням власного "Я", несе відповідальність за прийняті нею рішення та результати. Різні аспекти соціалізації досліджувалися багатьма вченими, зокрема Г. Авер'яною, Г. Асмоловим, І. Коном, Г. Тардом, Д. Фельдштейном, Т. Шибутані, Я. Щепанським тощо.

Як зауважує Г. Авер'янова, сутнісною характеристикою життя в суспільстві стає ситуація швидких змін, що зумовлюється відсутністю еталонів для реалізації та ідентифікації для сучасної молоді. Психологічним наслідком відсутності або розгалуженості соціальних орієнтирів

у ході соціалізації є ускладнення для особистості ситуації вибору. Процес її соціалізації, на думку цієї вченої, відбувається в умовах невизначених ситуацій, варіативності, багатоманітності принципів організації сфер діяльності, соціальних ролей та групових норм. У період перебудови змінюються зразки поведінки, спосіб життя підростаючої особистості, який прийнято у суспільстві як норма. Така ситуація потребує нової "техніки існування". По-перше, що планування діяльності в соціальній сфері вимагає від особистості враховувати швидкі темпи змін соціальної реальності, по-друге, високої особистісної толерантності до невизначеності. Така "техніка існування" передбачає розглядати соціалізацію особистості як ресоціалізацію, як процес, у результаті якого формується вміння орієнтуватись у непередбачуваних, складних, екстремальних ситуаціях [1].

А. Асмолов вважав, що соціалізація – це психічне новоутворення й безпосередньо пов'язане з механізмом інтеріоризації та екстеріоризації. На основі такого механізму структуруються три грані соціалізації. Перша – індивідуалізації, що відображає "основний генетичний закон культурного розвитку": від інтерпсихічної діяльності до інтрапсихічної форми особистості. Друга – "інтимізації", що віддзеркалює перехід позиції від "Ми" до "Я", розкриває проблему самосвідомості особистості; третя – інтеріоризації, розуміється як внутрішній план свідомості [2].

Як зазначали Р. Байярд та Д. Байярд у порадах для батьків, що в ідеалі розвиток особистості (соціалізації) полягає в тому, що вона щоразу стає більш здатною до прийняття різних самостійних рішень. Це з психологічної точки зору, ми називаємо ростом, дорослішанням, становленням відповідальності та свободи, розширенням свідомості людини. Ці дослідники стверджують, що підлітки "розчулюють" батьків своєю поведінкою для того, щоб примусити їх (батьків) звернути на них "негативною" увагою і тим самим врятувати себе від необхідності приймати самостійні й відповідальні рішення [3].

Так, І. Кон розглядав "соціалізацію" як сукупність соціальних і психологічних процесів, завдяки чому особистість засвоює систему знань, норм, цінностей, які дозволяють їй цілком функціонувати". Крім того вчений дотримувався такої наукової позиції, що зміни нової техніки та технологій можуть випереджати темпи змін нових поколінь, що суттєво впливає на психологію сучасної молоді, яка може бути не готова до кардинальних перебудов. Так, у сучасних умовах техногенного розвитку суспільства, вчений вбачав, такий парадокс: з одного боку – кількість взаємин особистості різко зростає за допомогою оволодіння опосередкованими зв'язками через ЗМІ, Інтернет, мистецтво, тощо, а з іншого – ці взаємини анонімні, тому збільшується рівень відчуження від суспільства в процесі індивідуалізації, які призводять до появи почуття відокремлення від інших. Учений зазначав, що в результаті тривалої міжособистісної взаємодії з навколишнім спектром економічних, політичних, соціальних та інших відносин здійснюється процес "вростання" особистості в соціальну систему [7].

Натомість Д. Фельдштейн трактує вищезгадане поняття як рух, що структурує соціалізацію як процес, зміст якого визначається, з однієї сторони, засвоєнням сукупності соціальних впливів, культури, загальнолюдських якостей; з іншої – ставленням до власного "Я" індивіда, актуалізацією власного ресурсу, розкриттям своїх можливостей та потенціалів, творчого начала. З його точки зору, основним критерієм соціалізації особистості є прагнення до незалежності, впевненості, самостійності, саморозкриття, ініціативності, "розкомплексованості", що проявляються в реалізації соціального в

"індивідуальному" просторі й актуалізують їх соціокультурний вимір. Найбільш значущим у наукових думках цього вченого, є по-перше, способи реалізації "Я" особистості, по-друге, потенційні можливості освоєння нею нового власного простору. Власне кажучи, це перспективний напрям соціального розвитку, соціального дорослішання – структурування власної моделі "Я", характеру, якостей, ролей та ін. [10].

Поряд з цим варто акцентувати увагу на тому, що поведінкова сфера особистості підлітка, безумовно, пов'язана з її "Я-концепцією". Про це вказували і вищезгадані психологи, що "Я-концепція" дитини дає поведінці відносно стійкий стержень і орієнтує її в просторі (роль успішного чи неуспішного учня). Ми погоджуємося із дослідниками, що більшість проблем виховання підлітків пов'язана не з особливим, важким віком, як вважають здебільшого педагоги та батьки, а з нерозумінням механізмів розвитку підростаючої особистості дорослими, зокрема вчителями. Специфіка соціальної ситуації розвитку, з їх позицій, актуалізується на початку підліткового віку і суперечливими тенденціями стають прагнення особистості визначити власну соціальну позицію серед однолітків та дорослих, самостверджуватися, вміння задовольнити різноманітні інтереси та вподобання, встановити дружні й паритетні взаємини з іншими. На переконання вчених, ці тенденції складають своєрідний "афективний центр" власне особистості. Саме навколо такого "центру" обертаються, центруються важливі аспекти життя підростаючої молоді.

Зауважуємо, що сучасними дослідниками виокремлено такі проблеми соціалізації та утвердження "Я" особистості підлітка: емоційна нестабільність учнів; нездатність досягати поставленої мети й контролювати свої дії, вчинки та поведінку в шкільному, позашкільному, домашньому середовищі; відсутність впевненості у собі або навпаки демонстрування ними самовпевненості; комунікативні бар'єри з дорослими (вчителями, батьками, рідними); відсутність активної життєвої позиції, інтересу до питань культури, літератури, мистецтва; невміння підлітків діяти одним колективом, класом, групою; дифузне бачення основ самоврядування в школі; відсутність інтересу, мотивації, стимулу до навчання; необізнаність учнів про роботу, мету і завдання існуючих молодіжних організацій, субкультур, гуртків різноманітного профілю; проблеми майбутньої професії та ведення ними здорового способу життя [1, 2, 3].

Психологічній специфіці процесу самоствердження особистості у досліджуваному вимірі приділяють увагу українські вчені Л. Осьмак, М. Савчин, І. Булах.

На думку Л. Осьмак, самоствердження – це закономірно виниклий атрибут соціалізації підлітка, що виявляється в спрямованості його особистості на виділення й реалізацію своєї "самості" в системі соціальних зв'язків. Разом з цим дослідниця виокремила механізми самоствердження: центрацію, рольове самовизначення, ідентифікацію, автономність, "самість", персоналізацію. Завдяки механізмам центрації, рольовому самовизначенню, ідентифікації, особистість підлітка насамперед визначається з власною думкою, позицією, випробовує свої здібності й можливості, а також "приміряє" до себе найрізноманітніші ролі. Механізми автономності, "самості", персоналізації забезпечують особистості підлітка здійснення самостійного вибору, відповідального ставлення до навчальної діяльності, а також презентування власного "Я" в соціальному просторі. Вищевказані механізми самоствердження підлітків корелюють з різноманітними показниками зовнішніх умов, у яких вони перебувають [8].

Як підкреслює М. Савчин, самоствердження особистості в старшому підлітковому віці може мати як пози-

тивну, так і негативну спрямованість. Позитивна спрямованість самоствердження, на думку вченого, актуалізується в конкретних видах діяльності, а саме в успішному навчанні, громадській роботі, праці та спорті. Негативна пов'язана з іншим змістом: прагненням до егоцентричного визнання іншими. Крім того, вчений виокремлює критерії самоствердження старших підлітків, які проявляються в конкретній діяльності. З одного боку, це критерії успішності, дисциплінованості, самостійності, а з іншого – досягнення офіційного чи неофіційного статусу в шкільному середовищі [9].

У своїх наукових доробках І. Булах вважає, що самоствердження особистості "набирає" все більшої значущості, так званих "обертів" саме в підлітковому віці. На її думку, сутнісною "тканиною" самоствердження молодшої людини є її особистісне зростання. В розумінні дослідниці, "особистісне зростання підлітка являє собою процес самоусвідомлення та ціннісного ставлення до власного "Я", що актуалізує нові рівні відкриття в самому собі моральних якостей і моральних почуттів та піднімає особистість до осмисленого переживання власних дій, як вільних, відповідальних учинків" [5, с. 142].

Таким чином, особливості самоствердження підростаючої особистості в процесі її соціалізації можна простежити у найрізноманітніших взаємодіях, а саме комунікативній (успіхи, невдачі), поведінковій (прагнення до

конструктивних, деструктивних форм поведінки, проявів егоцентризму), моральній (реалізація ціннісних норм) сферах життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К. : ПП, 2005. – 307 с.
2. Асмолов А. Г. Культурно-историческая психология и конструирование миров / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во "Институт практической психологии"; Воронеж : НПО "МОДЭК", 1996. – 768 с.
3. Байярд Р. Т. Ваш беспокойный подросток. Практическое руководство для отчаявшихся родителей / Р. Т. Байярд, Д. Байярд / Пер. с англ. А. Б. Орлова. – М. : Семья и школа, 1995. – 203 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
5. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія / І. С. Булах. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
6. Грецов А. Г. Практическая психология для подростков и родителей / А. Г. Грецов. – СПб. : Питер, 2006. – 224 с.
7. Кон И. С. В поисках себя : Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
8. Осьмак Л. П. Психологические особенности самоутверждения подростков (в условиях семейного воспитания в школе-интернате для детей-сирот и детей, которые остались без родительского попечения) / Л. П. Осьмак : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. – К., 1990. – 164 с.
9. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки / М. В. Савчин. – К. : Україна-Віта, 1996. – 130 с.
10. Фельдштейн Д. И. Психология развития человека как личности : Избранные труды : В 2 т. / Д. И. Фельдштейн. – М. : Изд-во Моск. псих.-соц. инстит.; Воронеж : Изд-во НПО "МОДЭК", 2005. – Т. 1. – 568 с.

Надійшла до редколегії 22.10.14

О. Жизномирская, канд. психол. наук

Тернопольский коммунальный институт последипломного педагогического образования, Тернополь

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ УТВЕРЖДЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Статья посвящена изучению проблемы социализации в утверждении личности подростка. Осуществлен теоретический анализ психолого-педагогической литературы по социализации и практический вклад отдельных авторов по поводу личностного стремления как самоутверждения.

Ключевые слова: социализация, ресоциализация, самоутверждение, самореализация, самооценност, значимость, личность подростка.

O. Zhiznomirskaya, PhD

Ternopil Municipal Institute of Postgraduate Education, Ternopil

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF SOCIALIZATION PROCESSES OF STRENGTHENING MODERN SCHOOL YOUTH

This article is devoted to the study of problems of socialization in establishing adolescent personality. The theoretical analysis of psychological and educational literature socialization and practical contribution of individual analyzer on psychological tumors – of growing self-identity.

Keywords: socialization, re-socialization, self, self-worth, value.

УДК 159.9.072

А. Ипатов, канд. психол. наук, доц.

Санкт-Петербургский государственный институт психологии и социальной работы, Санкт-Петербург, РФ

ПСИХОКОРРЕКЦИОННАЯ ПРОГРАММА СОЦИАЛИЗАЦИИ АУТОДЕСТРУКТИВНЫХ ПОДРОСТКОВ С ПРОБЛЕМАМИ ОБЩЕНИЯ

Цель – показать, что причины аутодеструктивных проявлений в общении у подростков не являются непреодолимыми преградами в их социализации. Методология – с целью создания программы психологической коррекции подростков с аутодеструктивным поведением был поставлен констатирующий и формирующий эксперимент с использованием валидных и надежных методик наблюдения, беседы, психодиагностики. Значимость – в современном обществе количество аутодеструктивных подростков велико, им нужна помощь.

Ключевые слова: аутодеструктивное поведение, подросток, диагностика, коррекция, личность, развитие.

Введение. Отклоняющееся поведение современных подростков в его разрушающей – деструктивной для оптимальной социализации функции выступает предметом изучения многих научных дисциплин и представляет особый интерес для психологии.

Разновидностью деструктивно направленных и негативно влияющих на личность подростков поведенческих девиаций является саморазрушительное, self-destructive, аутодеструктивное поведение.

Особый смысл и значение проблема подростковой аутодеструкции приобретает в контексте психологических исследований феномена социализации, в частнос-

ти, при изучении трудностей и искажений социального развития личности.

Основная часть исследования. Аутодеструкция – это явление, прямо противоположное саморазвитию и самореализации человека; это аномальное состояние личности, выражающееся в стремлении индивида к саморазрушению вследствие искажения его социализации.

В аспекте поведения саморазрушение представляет собой различные действия, поступки, поведение, в результате которых вольно или невольно причиняется существенный вред себе. К такой активности относится не только суицидальное поведение (во всех его прояв-